

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNI NUTQ FAOLIYATNI
RIVOJLANTIRISH USULBIY KO'RSATMALARI.****Jabbarova Zuxra Omondullayevna**

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7714427>

Annotatsiya: Shaxsiyatni shakllanishida nutq faoliyatining o'rne beqiyos. Nutq jarayoni turli xil ko'rinishda shakllanadi. Erkin fikr bildirish va fanlarni o'zlashtirishda nutq faoliyati o'rne salmoqlidir. Ya'ni nutqning yaxshi rivojlanishi fikrni to'g'ri bildirishga ko'mak beradi, hamda dars jarayonida ijobiy ko'rastkichlarga erishishga zamin yaratadi. Ushbu maqolda boshlang'ich sinf o'quvchilari nuqtini rivojlantirish metodikalari ifodalangan. Dars jarayonlarida turli tasvirlar, matnlar, topishmoqlar yordamida o'quvchilarni mulohaza yuritishga undaydigan o'zgacha texnologik yondashuvlar bilan tadqiqot natijalari o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: metodika, ta'lim-tarbiya, o'quv mashg'loti,

Inson yetuk shaxs bo'lib yetishishda nutq jarayoni shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq uni rivojlanishi insonlar aro turlicha bosqichlarda umr bo'yi davom etadi. Vaholanki, o'quvchilarda nutq jarayonini rivojlantirishning bir qancha sinovdan o'tgan usullari mavjud. Bular asosan rivojlangan davlatlar metodikalarni o'z ichiga olgan. Chunki, o'z samaradorligi bilan ijobiy natijalari ko'rsatgan. Hozirgi vaqtda ko'proq bolalar nutqida buzilishlarga duch kelmoqdalar. Ko'pgina ota-onalar mutaxassisning yordamiga murojaat qilmasdan nutq xatolarini tuzatish mumkinmi, degan savolga qiziqish bildirmoqda. Biz sizga yordam berishga harakat qilamiz! Bolaning jismoniy, aqliy va intellektual tarbiyasi erta bolalikdan boshlanadi. Barcha ko'nikmalar, jumladan, to'g'ri gapirish qobiliyati oilada o'zlashtiriladi. Bolaning nutqi qarindoshlari, yaqin odamlari misolida shakllanadi. Bola nutqining tovush chiqaruvchi tomoni kattalarning alohida ta'siri va yordamisiz mustaqil ravishda rivojlanadi, degan chuqur noto'g'ri fikr. Aslida, bolalar nutqini shakllantirish jarayoniga aralashmaslik deyarli har doim rivojlanishning kechikishini anglatadi. Bolalikda ildiz otgan nutq nuqsonlari keyingi yillarda katta qiyinchilik bilan bartaraf etiladi. Bolaning erta yoshdan boshlab to'g'ri aniq nutqni eshitishi juda muhim, uning namunasi o'zinikidir.

Bolada aniq nutq buzilishlarining mavjudligi odatda uning butun aqliy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Bunday holda, bolaning aqliy rivojlanishining umumiy yo'nalishi, albatta, sekinlashadi bu muqarrar ravishda uning butun maktab ta'limiga va keyingi hayotiga ta'sir qiladi.

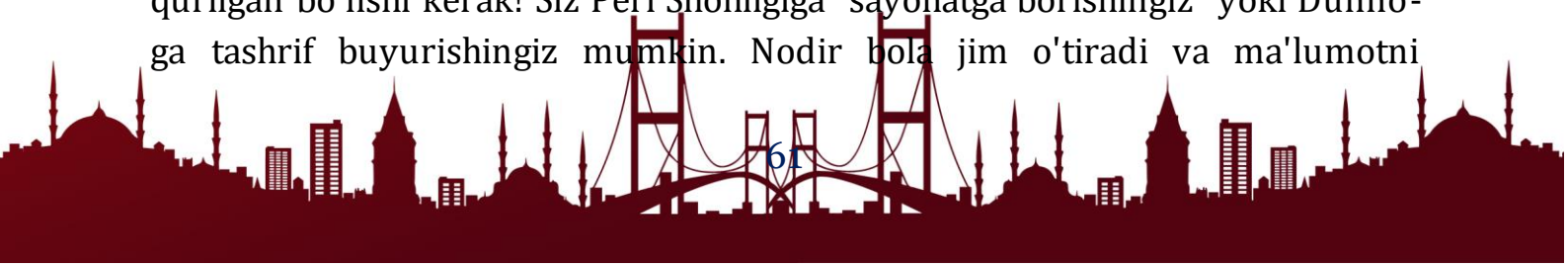

Ko'p muammolar, shuningdek, ko'pincha nutq xatosiga reaksiya sifatida paydo bo'ladigan ikkilamchi ruhiy tushkunliklardan kelib chiqadi. Bunday aqliy tabaqalanishning paydo bo'lishi bolaning og'zaki muloqot paytida boshdan kechiradigan takroriy muvaffaqiyatsizliklari, shuningdek, boshqalarning nutq xatosiga (masxara, mimika) noto'g'ri munosabati natijasidir. Aynan ikkilamchi ruhiy qatlamlar tufayli, ba'zida bu kamchiliklardan aziyat chekadigan nisbatan kichik nutq xatolari ham haqiqiy baxtsizlik sifatida qabul qilinadi, ayniqsa bu yosh bilan ortib boradi. Farzandlaringiz, agar ular biron bir nutq buzilishidan aziyat chekayotgan bo'lsa, kelajakdagi hayotida sizga nisbatan g'azablanmasligiga ishonch hosil qilishga harakat qiling. Bolaning nutqini normallashtirish uchun qo'lingizdan kelganini qiling - uning o'qishi, ishlashi va to'liq yashashiga hech narsa to'sqinlik qilmasin.

Uyda nutq terapiyasi darslarini qanday tashkil qilish kerak?

Shunday qilib, siz malakali yordam olish imkoniyatiga ega bo'lguningizcha, farzandingiz bilan mustaqil ishlashga qaror qildingiz. Darslarni boshlashdan oldin sizga kerak bo'lgan hamma narsani tayyorlang:

- Katta stol oynasi, shunda bola artikulyatsiya mashqlarining to'g'riligini nazorat qilishi mumkin.
- "Loto" turli mavzularda (zoologik, biologik, "idishlar", "mebel" va boshqalar).
- Shuningdek, mevalar, sabzavotlar, kichik plastik o'yinchoq hayvonlar to'plamlari, hasharotlar, transport vositalari, qo'g'irchoqlar va hokazolarni (yoki hech bo'lmaganda rasmlar) nusxalarini sotib olish yaxshidir.
- Ikki yoki undan ortiq qismlardan tasvirlarni ajratish.
- Darslarga tayyorgarlik ko'rishda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan turli xil tasvirlarni to'plash (rangli oziq-ovqat paketlari, jurnallar, plakatlar, ro'yxatlar va boshqalar) bolaning nutqining rivojlanmaganligi oxir-oqibat qoplanmaguncha sevimli mashg'ulotiga aylanishi kerak. "To'plam"ingizni qo'yish uchun uyda katta quti oling.
- Nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'z o'yinlaringizni sotib oling yoki qiling: modellashtirish mumi va boshqa modellashtirish materiallari, konstruktor, bog'lash, hisoblash tayoqchasi va boshqalar.
- Rasmlarni yopishtirish va darslarni rejalashtirish uchun daftar yoki albom. Ota-onalar uchun eng katta qiyinchilik - bu bolaning o'qishni istamasligi. Siz buni yengishingiz mumkin, siz qiziqarli bo'lishingiz kerak. Bolalarning asosiy faoliyati o'yin ekanligini unutmaslik kerak. Barcha sinflar o'yin qoidalariga muvofiq qurilgan bo'lishi kerak! Siz Peri Shohligiga "sayohatga borishingiz" yoki Dunno-ga tashrif buyurishingiz mumkin. Nodir bola jim o'tiradi va ma'lumotni

o'zlashtiradi. Xavotir olmang! Sizning sa'y-harakatlaringiz behuda emas va darslarning natijasi albatta namoyon bo'ladi. Maktab va boshlang'ich sinf yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishidagi nuqsonlarining sabablari va turlari: O'quvchilarni tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini tarbiyalash uchun pedagogik ish usullari:

Maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z boyligini boyitish texnikasi;

Maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish usullari;

Maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida izchil nutqini rivojlantirish va takomillashtirishda o'qituvchining ish turlari;

Guruh (kichik guruh) darslari jarayonida individual tuzatuvchi nutq ishini tashkil etish;

Ta'mirlash va rivojlanish salohiyatidan foydalanish;

Nutqni rivojlantirish uchun nogiron bolalarning musiqiy ta'limi;

Nutq buzilishidan aziyat chekadigan Maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida jismoniy tarbiyasi;

Maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy bo'lmagan jarayonlarini pedagogik tuzatish usullari

Nutq rivojlanishining bolalar barmoqlari va qo'llarining nozik tabaqalashtirilgan harakatlarining rivojlanishi bilan bog'liqligi.

Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi nutqi buzilgan bolalarning ko'pchiligida maxsus tadqiqotlar nafaqat katta hajmli ko'nikmalarni, balki qo'llar va barmoqlarning nozik harakatlarini ham shakllantirish darajasi yetarli emasligini ko'rsatdi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning qo'llarining nozik ko'nikmalarini rivojlantirishning kechikishi ularning o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini egallashiga to'sqinlik qiladi, turli xil kichik narsalarni boshqarishni qiyinlashtiradi va o'yin faoliyatining ayrim turlarini rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Bularning barchasi ushbu sinf o'quvchilarida qo'lning nozik muvofiqlashtirish harakatlarini va umuman qo'l mahoratini tuzatish va rivojlantirish uchun maxsus maqsadli ishlarni talab qiladi.

Tavsiya, shuningdek, erta bolalik davridagi til muammolari bilan bog'liq bo'lib, ularni hali til rivojlanishining buzilishi sifatida tasniflash mumkin emas.

Ishchi guruhning fikriga ko'ra, tilshunoslik muammosi hech bo'lmaganda quyidagilardan biri topilsa qiyin bo'ladi:

Bolaning o'sib borayotgan va ishlayotgan muhitidagi kattalar bolaning o'rganishi va omon qolishiga yordam berishi mumkin.

Kognitiv faoliyati yaxshi bo'lgan bola, masalan, gap yoki vaziyat kontekstidan kelib chiqib, o'zi eshitgan yoki to'liq tanimagan so'zlardan xulosa chiqarishi mumkin 28. Ishchi guruh tajribasiga ko'ra, kognitiv faoliyati yaxshi bo'lgan bola hali ham til rivojlanishining buzilishidan sezilarli darajada aziyat chekadi.

Diagnostika

Tavsiya: Iloji bo'lsa, diagnostika multidisipliner ishchi guruhi tomonidan o'tkazilgan tekshiruvlarga asoslanadi, nutq rivojlanishining buzilishi (test natijalari va klinik baholash) va nutq va til rivojlanishining sekinlashishiga olib keladigan boshqa omillarni istisno qiladi.

Finlandiyada, Fin tilida olib borilgan tadqiqotda, tili zaif va nazorat qiluvchi bolalar jumlar darajasida tinglab tushunish, qiyosiy va zamon shakllarini nazorat qilish va so'zlarni takrorlash bilan eng yaxshi ajralib turardi.

Til rivojlanishining buzilishi odatda 4 yoshdan boshlab eng ishonchli tashxis qilinadi, ammo undan oldin F80.8 va F80.9 tashxislaridan foydalanish mumkin. Biroq, til rivojlanishining buzilishi 4 yoshdan oldin ham aniqlanishi mumkin. Kasallikning engil yoki og'ir bo'lishidan qat'i nazar, tildagi qiyinchilik bolaning faoliyati va kundalik hayotida ishtirok etishiga aniq to'sqinlik qilayotgani aniqlangandan so'ng, yordam choralari va reabilitatsiya boshlanishi kerak. Klinik topilmalar va test natijalari jiddiy buzilishni ko'rsatsa, tibbiy reabilitatsiyani talab qilish tavsiya etiladi.

4-6 yoshda nutq rivojlanishining buzilishiga ishora qiluvchi ko'plab g'ayritabiiy xususiyatlar ifodalanishi mumkin. Kundalik tilni o'zlashtirishning rivojlanishi bilan g'ayritabiiy xususiyatlar odatda kamayadi va hatto butunlay yo'qolishi mumkin.

So'zsiz va to'g'ri so'zlarni takrorlash testlari odatda til bilan bog'liq muammolarga shubha qilinganida imtihonlarga kiritilishi kerak.

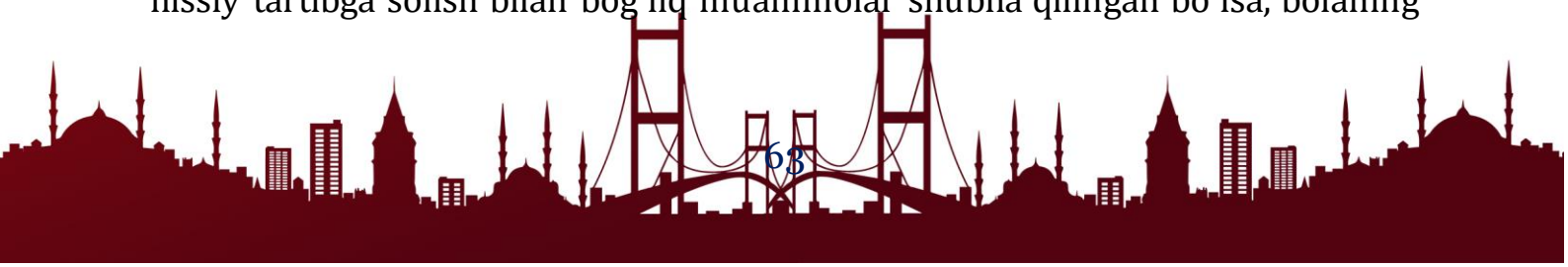
Bolaning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishi psixolog yoki neyropsixologning tadqiqotlarida baholanadi.

Kognitiv funktsiyalarni baholash sub'ektlariga bolaning lingvistik va nolingvistik fikrlash, diqqat, operativ nazorat, xotira, o'rganish qobiliyati, sensorimotor qobiliyatlari, ijtimoiy idrok va vizual va fazoviy idrok etish ko'nikmalari kiradi.

Nutq terapiyasi va psixologik yoki neyropsixologik tadqiqotlar natijalari qo'shimcha ma'lumotlar materialida tasvirlangan 9.

Boshqa tadqiqotlar:

Agar nozik yoki qo'pol motorli ko'nikmalarni rivojlantirish, vizualizatsiya yoki hissiy tartibga solish bilan bog'liq muammolar shubha qilingan bo'lsa, bolaning

funktsional qobiliyatini baholashda professional yoki fizioterapevt ishtirok etadi.

Funktsional qobiliyatning rivojlanishini ishonchli baholash uchun palata tekshiruvini talab qiladigan bo'lsa, ishchi guruhga odatda foniatrik yoki bolalar nevrologik bo'limining bolalar hamshirasi yoki hamshirasi va ba'zi joylarda (maxsus) bolalar bog'chasi o'qituvchisi ham kiradi.

Etiologik tadqiqotlar:

Tavsiya: Iloji boricha ertaroq bolaning eshitish muammosi bor-yo'qligini va tildagi qiyinchiliklar faqat eshitish muammosi bilan bog'liqmi yoki ular boshqa omil yoki omillar tufayli yuzaga keladimi yoki yo'qligini aniqlash kerak. Agar birlamchi tibbiy yordamda eshitishni ishonchli tekshirish mumkin bo'lmasa, bolani ixtisoslashtirilgan tibbiy yordamga yuborish kerak.

Tavsiya: Bolaning normal rivojlanishini ta'minlash uchun ham, differentsial diagnostika nuqtai nazaridan ham, maslahat markazida 4 yillik tekshiruvda bolaning yaqin ko'rish ekraniga ega bo'lishi muhimdir. Agar klinikada yaqin ko'rishni tekshirish ishonchli tarzda amalga oshirilmasa, bolani yaqindan ko'rishning normalligini ta'minlash uchun mahalliy amaliyotga muvofiq batafsilroq baholashga yuborish kerak.

Etiologik tadqiqotlar faqat ma'lum bir sababga shubha qilinganida kerak.

Differensial diagnostika

Tilni rivojlantirishda qiyinchiliklar bo'lishi mumkin

eshitish halokati

aqliy zaiflik

O'quvchining nutqi va tilining rivojlanishi juda individualdir va ayniqsa, dastlabki bosqichlarda bir xil yoshdagi bolalarning til qobiliyatlari juda farq qilishi mumkin.

Vazifalar quyidagilar bo'lishi mumkin:

Mavzuni shakllantirish.

Ushbu jumlagi asosan fikringizni yozma ravishda "kengaytiring" Yodda tutingki, yordamchi jumla kelajakdagi matningizning nomidir: bu sarlavha asosiy fikrni ifodalaydi. Sizning matningiz qisqa hikoya, ibratli ertak, qisqa she'r yoki fikrlash matni shaklida bo'lishi mumkin. Shunday qilib, asta-sekin siz bitta jumlaning o'zingizning mualliflik matningizga aylantirishni o'rganasiz.

Hammamizga ma'lumki, xalq hikmatlari xalq maqollarida mujassam, axloqiy fazilatlar maqtalgan, salbiylari qoralangan. Shuning uchun ulardan mehnatda foydalanish nutqni rivojlantirishga, uning axloqiy mazmunini boyitishga yordam beradi. O'quv dasturi, xususan, o'zbek tili darslarida folklor kabi boy bo'limga

ko'p vaqt ajratishga imkon bermaganligi sababli, ishni sinfdan tashqari mashg'ulotlarda bemalol davom ettirish mumkin. Masalan, "o'zbek tiliga tarjima qiling" o'yini. Ma'lumki, ko'plab xalqlarning tillarida ma'no jihatidan o'xshash ko'plab maqol va maqollar mavjud, chunki donolik chegara bilmaydi. Bolalar bunday maqollarni "tarjima" qilishni yaxshi ko'radilar. Mana, bolalar o'zbek tiliga "tarjima qilishlari" mumkin bo'lgan bir nechta maqollar.

Gapirishdan oldin tilingizni etti marta aylantiring. (Vetnam.)

Tuyani ko'prik ostiga yashirib bo'lmaydi. (Afg'oniston.)

Kichik idish yaxshi isitiladi. (Angliya.)

Qoplonning o'g'li ham qoplon. (Afrika.)

Belkurak qayerga olib borsa, suv o'sha erda oqadi. (Tibet.)

Kechki ovqatdan keyin siz to'lashingiz kerak. (Angliya.)

Yomg'irdan kuygan xo'roz qochib ketadi. (Frantsiya.)

Javoblar namunasi:

Etti marta o'lchab, bir marta kesib oling.

Qopqoqni qopga yashirib bo'lmaydi.

Kichik g'altak, lekin qimmatli.

Olma hech qachon daraxtdan uzoqqa tushmaydi.

Igna qayerga ketsa, ip ham o'sha erda ketadi.

Siz minishni yaxshi ko'rasiz, chana ko'tarishni yaxshi ko'rasiz.

Qo'rqqan qush hamma narsadan qo'rqadi.

Yuqorida aytib o'tilgan qofiyalarni tanlash bo'yicha o'yin mashqlari bolalarga topishmoqlar tuzishga yordam beradi. Bolalar bilan birgalikda muhokama qilish jarayonida topishmoqning muhim belgilarini aniqlash kerak:

mavzu nomlanmaydi, lekin u qiyoslanadi, tasvirlanadi, qarama-qarshi qo'yiladi yoki boshqacha nomlanadi;

ob'ektni barcha boshqalardan ajratib turadigan asosiy belgilari deyiladi;

ba'zi topishmoqlar qofiyadan foydalanishi mumkin.

Topishmoqlar tuzish uchun bolalarga topishmoqlarning turlarini aytib berish kerak: tavsif, allegoriya, savol. Buni eslab qolish oson, chunki topishmoqning muhim xususiyatlarini ta'kidlab, bu usullar bolalar bilan muhokama qilindi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun turli xil usullardan, shu jumladan tilda gapirish usulidan foydalanish mumkin. So'zlashuv jarayonida maktab o'quvchilari o'z tillarining boyligi bilan faxrlanish, o'zbek nutqining

yorqinligi va jiringlash kuchini his qilish, ijodiy o'zaro ta'sir qilish uchun makon yaratish, bir-birlarini mamnun qilish va o'zlarini xursand qilish imkoniyatiga ega.

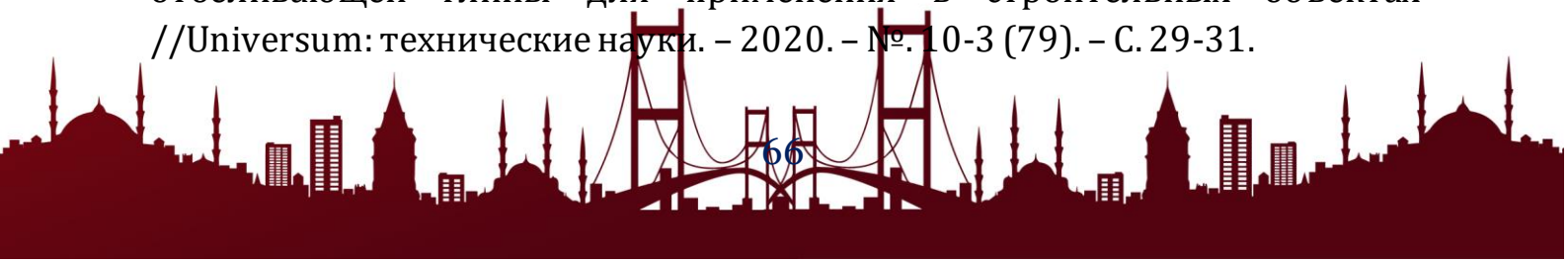
Usulbiy metodikalar.

1. O'quvchilarning so'z boyligini takomillashtirish, boyitish va faollashtirish. Lug'at ustida ishlash nutqni rivojlantirish bo'yicha barcha ishlarning asosi, poydevoridir. Yetarli lug'at bo'lmasa, o'quchi gaplar tuza olmaydi, o'z fikrlarini ifoda eta olmaydi. Lug'at ustida ishlash uni aniqlashtirish, boyitish va faollashtirishdan iborat. Men doimo barcha sinflarda lug'atni aniqlashtirish ustida ishlayapman. Ya'ni yoshga nisbatan qancha lug'at shakllanish va ular qaysi degan mavzuda tadqiqot olib borayapman. O'quvchilar ko'pincha oddiy so'zlarni tushunmaydilar. Buning sababi so'z ma'nosiga chuqurroq kirib borish mahoratini singdirish bo'yicha ishlarning sustligidir. Bolalar so'zning ma'nosi haqida umuman o'ylamaydilar, ularda so'z orqasida tasvir yo'q. So'z ma'nosini oydinlashtirish uchun bu so'zlarning qaysi so'zdan yasalganligini nomlash, test va turkum so'zlarni tanlash, tekshirilgan va tekshirilmagan so'zlarni izlash kabi ma'lum vazifalar samarali bo'ladi. Bunday mashqlar sizni so'zning ma'nosini chuqur o'rganishga majbur qiladi, shuningdek, imlo mahoratini rivojlantiradi. Bolalarda faol so'z boyligi kichik. Biroq, ko'pchilik bu kichik lug'atni o'z nutqida qanday ishlatishni har doim ham bilmaydi.

Xulosa: Umumiy jihatdan olib qaralganda boshlang'ich sinf (1-4) o'quvchilarda nutq jarayoni shakllanishi nafaqat atrof-muhit, balki, u bilan bo'lgan munosabatlar bilan uzviy bog'langandir. Uslubiy metodikalarni rivojlantirish va ularni amaliyotga tatbiq qilish maktabda dars berayotgan o'qituvchi mahoratiga bog'langandir. Shu bois o'qituvchilar doimiy ravishda o'z ustida ishlashi va yangi metodlarni o'rganib, ularni amalda ta'tbiq qilishini o'rganishi dardkordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alikabulov S. A. Modifying Additives to Bitumen //International Journal on Orange Technologies. – 2021. – T. 3. – №. 9. – C. 100-102.
2. Рахимов Б. Б., Шукуруллаев Б. А., Аликабулов Ш. А. Методы исследования и влияние нефтяных остатков на свойства строительного битума //Universum: технические науки. – 2021. – №. 6-3 (87). – С. 88-92.
3. Хамидов Б. Н., Аликабулов Ш. А., Рахимов Б. Б. Сравнительные испытание опытных партий композиционного строительного битума марки бн 90/10 с добавлением экстрактного остатка, нефтешлама и отбеливающей глины для применения в строительных объектах //Universum: технические науки. – 2020. – №. 10-3 (79). – С. 29-31.

4. Аликабулов Ш. А. Влияние добавок на структуру и свойства битумов //Universum: технические науки. – 2021. – №. 10-3 (91). – С. 36-38.
5. Khamidov S. et al. Production and performance tests of axo oil with improved colloidal indicators //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – Т. 2432. – №. 1. – С. 030008.
6. Негматов С. С. и др. ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ РЕЖИМОВ ЭКСПЛУАТАЦИИ МЕТАЛЛИЧЕСКОЙ ОСНАСТКИ НА ИЗНОСОСТОЙКОСТЬ КОМПОЗИЦИОННЫХ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ //Universum: технические науки. – 2022. – №. 11-5 (104). – С. 54-59.
7. Раджабов Ё. С. и др. КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ ФОРМИРУЮЩИХ ОСНАСТОК В ПРОИЗВОДСТВЕ СТРОИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ И ИЗДЕЛИЙ, ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ //КОМПОЗИТСИОН МАТЕРИАЛЛАР. – С. 172.
8. Аликобилов Ш. А. и др. ПРИМЕНЕНИЕ КОМПОЗИЦИОННЫХ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ФОРМАХ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ СТРОИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ //КОМПОЗИТСИОН МАТЕРИАЛЛАР. – С. 169.

